

ПРИЧИНИ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ В УКРАЇНІ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ ЦЬОМУ ЯВИЩУ

REASONS OF LEGAL NIHILISM IN UKRAINE AND MEASURES OF COUNTERING THIS PHENOMENON

Чухрай І.Ю.,

аспірант кафедри парламентаризму

*Навчально-наукового інституту Публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

В статті автор визначає основні причини масштабування явища правового нігілізму в Україні. Вказує на те, що це явище має глибоке коріння, спричинене комплексом причин, які пов'язані як з особливостями історичного розвитку України (слабкість демократичних державницьких традицій, тривале перебування в межах тоталітарної політичної системи, декларативність і репресивність законодавства, вибірковість правосуддя), так і з суперечностями поточної трансформації нашого суспільства (недосконалість механізмів законотворчості і правозастосування, соціально-економічна та політична перманентні кризи, корупція, зростання злочинності, відсутність консолідуючої ідеології, виваженої правової політики, системи громадянської освіти, яка б формувала політико-правову культуру громадян). Звертається увага на відсутність політичної волі суб'єктів влади покласти край корупції, покращити законотворчу практику, завершити судову реформу, удосконалити систему освіти тощо. Така позиція є дивною, адже правовий нігілізм, в першу чергу, загрожує самій державі, яка побудована і функціонує на основі закону. Крім того, це явище пронизує всі сфери життєдіяльності, безпосередньо впливає на стан законності і правопорядку в суспільстві, визначає керованість, регульованість та прогнозованість соціальних процесів.

Для боротьби з цим однозначно негативним і загрозовим явищем необхідні системні і синхронні рішення та дії на трьох рівнях: стратегічному (наприклад, суворе дотримання Конституції і законів усіма державними органами, подальша інтеграція в міжнародний правовий простір, формування через систему освіти політичної та правової культури громадян), тактичному (професіоналізація законодавчої діяльності, розширення кола суб'єктів законотворчості, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів, викорінення корупції) та оперативному (ліцензування юридичних професій, правове навчання працівників державних органів).

Ключові слова: правовий нігілізм, недосконалість механізмів законотворчості і правозастосування, якість законів, політико-правова культура, корупція.

In this article, the author identifies main reasons for scaling the phenomenon of legal nihilism in Ukraine. It indicates that this phenomenon has deep roots, caused by a complex of reasons that are related to the peculiarities of the historical development of Ukraine (debilitation of democratic state traditions, a long stay within the totalitarian political system, declarative and repressive legislation, selective justice), and with the contradictions of the current transformation of our society (the imperfection of law-making and law enforcement mechanisms, socio-economic and political permanent crises, corruption, the growth of crime, the absence of a consolidating ideology, a balanced legal policy, a system of civic education that would shape the political and legal culture of citizens). Attention is drawn to the lack of political will of the authorities to put an end to corruption, improve law-making practice, complete judicial reform, improve the education system, etc. Such a position is strange, because legal nihilism, first of all, threatens the state itself, which is built and functions on the basis of law. In addition, this phenomenon permeates all spheres of life, directly affects the state of law and order in society, determines the manageability, regulation and predictability of social processes.

To combat this clearly negative and threatening phenomenon, systemic and synchronous solutions and actions are needed at three levels: strategic (for example, strict compliance with the Constitution and laws by all state bodies, further integration into the international legal space, formation of the political and legal culture of citizens through the education system), tactical (professionalization of legislative activity, expansion of the scope of law-making subjects, improvement of legal expertise of normative legal acts, eradication of corruption) and operational (licensing of legal professions, legal training of employees of state bodies).

Key words: legal nihilism, imperfection of law-making and law-enforcement mechanisms, quality of laws, political-legal culture, corruption.

Постановка проблеми. Останні роки позначені глибинними трансформаціями в соціальній, економічній і політичній сферах українського суспільства, реформується і правова система у відповідності до завдання інтегрувати її в європейський правовий простір. Ці процеси передбачають пошук нових підходів до законотворчості, розбудови сучасної демократичної держави та інститутів громадянського суспільства. Реалізація

зазначених реформ не в останню чергу залежить і від правової свідомості громадян, яка є основою правової та політичної культури та забезпечує здатність громадян захищати свої права, виконувати свої обов'язки, здійснювати моніторинг та контроль діяльності органів влади. Від рівня політико-правової культури політичної еліти, в свою чергу, залежить авторитет влади і довіра до неї. Корупція, зловживання владою, неправомірні

дії представників влади, правова незахищеність пересічних громадян, низька якість законів – головні чинники, які негативно впливають на правопорядок та обумовлюють масштабний правовий нігілізм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині вітчизняні вчені різних галузей науки у своїх працях приділяють значну увагу теоретичному обґрунтуванню чинників, що сприяють виникненню та розповсюдженню правового нігілізму, а також пов'язаного з ним явища корупції (В. Бакуменко, В. Баштанник, А. Волошенко, В. Галунько, В. Гаращук, В. Гвоздецький, В. Гладкий, Я. Жаліло, Н. Липовська, О. Макарова, Н. Нижник, А. Новак, С. Серьогін, Ю. Тодика, В. Швачка та ін.). Одними із останніх досліджень, які використані в статті є роботи О. Ткалі, де мова йде про причини поглиблення правового нігілізму в Україні та Д. Стрілко, де аналізуються способи подолання цього явища. Однак ці роботи розглядають правовий нігілізм здебільшого під кутом зору правової науки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ми звертаємося до політичних проблем даного явища, привертаємо увагу до питань, вирішення яких потребує, в першу чергу, політичної волі суб'єктів влади.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В статті ставиться мета визначити комплекс причин масштабування явища правового нігілізму в Україні та знайти напрями подолання цього явища.

Виклад основного матеріалу. Поняття «нігілізм» є багатоаспектне, воно проявляється в різних сферах людського буття. Основними його ознаками є заперечення, відкидання або ігнорування загальноприйнятих норм, правил, цінностей, традицій, ідей тощо.

Правовий нігілізм – це існуюче у масовій чи індивідуальній свідомості негативне ставлення до права, наявність у суб'єктів влади і громадян установки на досягнення соціально значущих результатів у неправовий спосіб, повне ігнорування правових приписів чи дотриманням їх виключно під загрозою примусу, чи з корисливих мотивів.

Правовий нігілізм стосується, однак, не тільки сфери права, позаяк:

- правовий нігілізм є соціальним феноменом і виникає як оціночне ставлення до права, сформоване внаслідок впливу на суспільство та особистість політики, економіки, релігії, культури, освіти, історичних особливостей існування суспільства тощо;

- право регулює практично всі сторони суспільного життя, і, відповідно, несприйняття закону негативно позначається на всіх сферах суспільства;

- постійно відбувається утворення нових соціальних інститутів, які потребують нормативної

регламентації, відсутність якої може спотворювати ці інститути та викликати правовий нігілізм.

Правовий нігілізм не є вузьким, специфічним поняттям, що цікавить лише вузьке коло фахівців. Це явище пронизує всі сфери життєдіяльності, безпосередньо впливає на стан законності і правопорядку в суспільстві, визначає керованість, регульованість та прогнозованість процесів.

Причини цього явища криються не тільки в сучасних політико-правових колізіях в Україні. Багато дослідників вважають, що правовий нігілізм зародився паралельно з формуванням правової системи на теренах України. Після розпаду Київської Русі правова система, яка щойно почала формуватися зазнала значних випробувань. Внаслідок перебування українських земель під владою різних держав, законодавство було фрагментованим, суперечливим, захищало інтереси багатіїв, титульної нації. Тому довіри до закону об'єктивно не могло сформуватися.

Найбільший поштовх до поширення правового нігілізму пов'язаний з періодом перебування України у складі Російської імперії та Радянського Союзу. Відсутність демократичних традицій, нерівність громадян перед законом, масштабність та жорстокість репресій, декларативність права, боротьба з інакомисленням, маніпулювання правовими нормами можновладців, обмеження свобод пересічної людини, панування в державі свавілля – всі ці проблеми стали чинниками, що негативно позначилися на правовій свідомості та правовій культурі українців, на їх ставленні до закону.

Тоталітарний режим Радянського Союзу мав три основні засади: суспільство, яке повністю підкорялося волі правлячої партії на чолі з вождем; масова пропаганда, яка базувалася на класових ідеях, а також тотальні репресії. Людина, її життя, честь, гідність, недоторканість і безпека не мали жодної цінності. Внаслідок цього право та закон виступали як другорядні явища щодо держави.

Поширеною є думка, що в СРСР правовий нігілізм проявлявся у двох формах:

1) Ідеологічній, коли відповідно до марксистсько-ленінської теорії на державному рівні обґрунтовувалися ідеї:

- про відмирання держави і права при соціалізмі, чим істотно принижувалася роль права;
- про перевагу всесвітньої пролетарської революції над правами людини;
- про перевагу постанов комуністичної партії над законами.

2) Практичній:

- була накопичена величезна кількість нормативних актів, які або застаріли, або містили декларації не забезпечені механізмами реалізації, або не мали ясності і чіткості формулювань і суперечили один одному;

- встановлених правових норм не дотримувалися посадові особи держави;
- правозастосовні та правоохоронні органи діяли відповідно до принципу політичної доцільності [1].

Після розпаду Радянського Союзу явища правового нігілізму не зникли, а навпаки, поглибилися. Водночас дещо змінились передумови, причини зневажливого ставлення до закону в Україні. Серед найпоширеніших сучасних джерел цього явища, можна виокремити такі [2]:

1) Правовий ідеалізм. Переоцінка об'єктивних можливостей права, його ролі у вирішенні найскладніших проблем суспільства.

2) Низька якість законів. Недоліки законодавчої техніки, відсутність механізмів реалізації законів, неоднозначність термінів і трактувань, що приводить до збільшення кількості непорозумінь між населенням та суб'єктами правозастосування, дискредитації права загалом.

3) Низький рівень культури правозастосування. Судова й слідча практика дає численні приклади порушень, котрі свідчать, з одного боку, про некомпетентність правоохоронців, з іншого, про кругову поруку, впевненість у безкарності.

4) Вибіркове правосуддя, відсутність рівності всіх перед законом.

5) Використання закону для «зведення політичних рахунків», боротьби з опонентами.

5) Соціально-економічна нестабільність, безгрошів'я, безробіття, що є поштовхом до скоєння правопорушень.

6) Романтизація злочинного світу в кінематографі, художній літературі. Водночас відсутність системи громадянської освіти, яка б формувала політико-правову культуру (що там системи, – навіть політологія видалена зі списку обов'язкових дисциплін у закладах вищої освіти).

У процесі переоцінки існуючих цінностей, поглядів і стереотипів відбувається не просто зростання правового нігілізму, а й з'являються нові форми його вираження та існування, що відображають сучасний розвиток суспільних відносин [3].

Так у сучасній науковій літературі можна зустріти різноманітні критерії класифікації правового нігілізму, «серед яких можна виділити активний та пасивний правовий нігілізм. Так свідоме ігнорування, недотримання громадянами та посадовими особами встановлених правових норм, а також маніпулювання правом – вибіркове виконання нормативно-правових приписів – залежно від власної вигоди, буде проявом активного правового нігілізму. У той же час недотримання існуючих у суспільстві правових приписів через низький рівень освіченості та правової культури отримало назву пасивного правового нігілізму» [3].

Те, що форми прояву правового нігілізму в Україні, чинники і канали його соціального розповсюдження постійно змінюються вважають і автори монографії «Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні». Він може бути активним і пасивним; стійким і спонтанним; повсякденним, псевдонауковим (теоретичним) і відомчим; виявлятися як групове фрондерство; результатом невдоволеності осіб своїм соціально-правовим статусом, рішенням суду чи ставленням до них правоохоронних органів тощо. Сучасні його чинники – низька якість законодавства, політичні конфлікти й кризи, соціально-економічні та управлінські проблеми, моральні вади і духовні протиріччя, відсутність сталої правової традиції, незрілість попереднього державно-правового досвіду, не досить потужні важелі демократизму в соціумі [4].

Щодо якості законів, то ми вважаємо це однією з найбільш важливих проблем сьогодення. Аби не бути голослівними, наведемо приклад. У Звіті SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management) зазначено: «Парламент у 2016 році ухвалив 14 нових законів, запропонованих урядом, і зміни до 6 з цих законів (43%) були ініційовані урядом або президентом України протягом одного року після ухвалення. Така висока частота змін до нових законів свідчить про серйозні проблеми щодо якості розробки законопроектів. Це, своєю чергою, негативно впливає на узгодженість і чіткість законодавства. Згідно з опитуванням, проведеним на замовлення програми SIGMA, лише 33% українських суб'єктів господарювання вважають державну політику чіткою та стабільною».

Ситуація на сьогодні істотно не змінилася. Для прикладу, 2019 року до Закону України «Про запобігання корупції» внесено змін вісьмома законами, у 2020 році – 12 законами, у 2021 році – ще 12 законами. Загалом, з часу його прийняття у 2014-му не минало жодного року, коли б не ухвалювалися бодай кілька законів, що вносили зміни чи доповнення до Закону України «Про запобігання корупції» [5].

Через величезну кількість законів та інших нормативно-правових актів, більшість з яких містить неточності та суперечать один одному, неможливо забезпечити і їх реалізацію. Дотримуючись одного правового припису, в той же час можна порушити інший, адже розібратись у такій кількості законів, що існують у нашій державі, і простежити всі зміни, що відбуваються, не можливо.

Таким чином, правовий нігілізм є породженням системи суб'єктивних і об'єктивних чинників. Очевидною є наступність нігілістичних традицій – протягом багатьох століть формувалося нігілістичне ставлення до правових норм, які приймалися на угоду владі і втілювалися в життя з порушенням принципів справедливості.

вості, свободи і рівності. В той же час і сучасна ситуація в країні демонструє відсутність політичної волі правлячої верхівки України активно протистояти правовому нігілізму: покласти край корупції, покращити законотворчу практику, завершити судову реформу, удосконалити систему освіти тощо. Це демонструє невміння влади думати й діяти стратегічно в інтересах держави, адже правовий нігілізм, в першу чергу, загрожує самій державі, яка побудована і функціонує на основі закону.

Усвідомлення джерел та проявів правового нігілізму дає можливість окреслити нам основні напрями його подолання:

– стратегічний – завершення судової реформи, спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, забезпечення економічного зростання та добробуту громадян, реалізація чого, в нинішніх умовах, є вкрай проблематичним, суворе дотримання Конституції і законів усіма державними органами (навіть, під час війни, чи скоріше, – особливо, під час війни), подальша інтеграція в міжнародний правовий простір, формування через систему освіти політичної та правової культури громадян;

– тактичний – професіоналізація законодавчої діяльності, розширення кола суб'єктів законотвор-

чості, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів (це все складові удосконалення та розвитку парламентаризму), викорінення корупції;

– оперативний – ліцензування юридичних професій, проведення навчань для працівників органів публічної влади, створення консультативних рад при юридичних відомствах.

Висновки. Отже, сучасна наука відзначає широкий спектр причин виникнення і умов поширення правового нігілізму, пов'язаних як з історичним спадком України (слабкість демократичних державницьких традицій, тривале перебування в межах тоталітарної політичної системи, декларативність і репресивність законодавства, вибірковість правосуддя), так і з суперечностями поточної трансформації нашого суспільства (недосконалість механізмів законотворчості і правозастосування, соціально-економічна та політична перманентні кризи, корупція державного апарату, зростання злочинності, відсутність консолідуючої ідеології і правової політики, відсутність системи громадянської освіти).

Такий комплекс причин вимагає і комплексного підходу до вирішення проблеми. Вважаємо, що жодні поодинокі рішення і кроки не зможуть вирішальним чином змінити ситуацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ткаля О.В. Витоки правових аномалій, їх історичні причини. *Правова держава*. Вип. № 42, 2021. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232435>
2. Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Теорія держави і права* Вип. 3, 2021. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/36.pdf>
3. Швачка В. Ю. Правовий нігілізм у контексті правової соціалізації особистості. *Актуальні проблеми держави і права* URL: <http://apdr.in.ua/v24/58.pdf>
4. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Харків : Право, 2009. – 352 с.
5. Українське законодавство. Як поліпшити якість і до якого міжнародного досвіду звернутися? URL: <https://zn.ua/ukr/internal/ukrajinske-zakonodavstvo-jak-polipshiti-jakist-i-do-jakoho-mizhnarodnoho-dosvidu-zvernutisja.html>